

Of *dat* en de gevolgen voor de C-projectie

Een nadere analyse van *of dat* als complex voegwoord

Of dat and its consequences for the CP: A further analysis of *of dat* as a complex complementizer

R.A.N. (ROMY) VAN DRIE

BA Nederlandse Taal en Cultuur, Universiteit Utrecht, Utrecht, Nederland.

KEYWORDS

complex complementizer
double complementizers
functional projection

ABSTRACT

In colloquial Dutch and several Dutch dialects it is possible to use two complementizers to introduce a subordinate clause. Hoekstra and Zwart (1994) have proposed that the two co-occurring Dutch complementizers *of* and *dat* each have their own functional head. In this essay, I re-explore the option of considering *of dat* as a complex complementizer. If *of dat* is a complex complementizer, adding a functional projection is unnecessary. First, I take a closer look at the arguments brought forward by Hoekstra and Zwart (1994). Second, an asymmetry between topicalization and *wh*-movement is examined. Finally, I present some inexplicable data regarding other co-occurring complementizers. In conclusion, it seems unnecessary to regard *of dat* as two separate complementizers heading their own functional projection. However, some data regarding other complementizer combinations cannot be explained with either of the two hypotheses.

1. INTRODUCTIE

In het Nederlands is het mogelijk om zinnen in te leiden met twee voegwoorden. Hoewel een zin als ‘ik weet niet wie of dat het gedaan heeft’ in het Standaardnederlands niet wordt gebruikt, komt dit soort zinnen regelmatig voor in spreektaal en dialecten. Het dubbele voegwoord is een opvallend verschijnsel, aangezien er maar één plek is voor voegwoorden in een boomstructuur, namelijk het hoofd C. De vraag komt op waar zo’n dubbel voegwoord ondergebracht moet worden.

Hoekstra en Zwart (1994) stellen een rijkere structuur voor waarin de C-projectie wordt opgesplitst in een vraagwoordprojectie (WhP) en een topicprojectie (TopP). Voor de constructie met een dubbel voegwoord is er dan een verschillend hoofd voor elk voegwoord. *Of* wordt ondergebracht bij het hoofd Wh en *dat* bij het hoofd Top. De analyse van *of dat* als een complex voegwoord wordt door Hoekstra en Zwart (1994) vrij snel afgewezen. In dit essay wil ik die mogelijkheid nader bestuderen en zal ik onderzoeken welke analyse de voorkeur verdient. De analyse van Hoekstra en Zwart (1994) blijkt niet waterdicht te zijn. In een klein informantenonderzoek komt naar voren dat de welgevormdheidsoordelen waarop hun analyse gebaseerd is dubieus zijn. Bovendien zijn een WhP en TopP onnodig als men uitgaat van *of dat* als een complex voegwoord. Om de twee analyses – die van Hoekstra en Zwart (1994) en die van mijzelf – te beproeven, zullen ze worden gebruikt om andere voegwoordcombinaties onder de loep te nemen.

2. OF DAT ALS EEN COMPLEX VOEGWOORD

Allereerst zal gekeken worden naar de analyse van Hoekstra en Zwart (1994). Zij stellen dat *of dat* geen complex voegwoord kan zijn, aangezien het morfologische eenheden zijn die niet gesplitst kunnen worden door voorwaartse conjunctiereductie. Voorwaartse conjunctiereductie is een voorwaartse samentrekking die de linkerkant van het conjunct betreft, zo beschrijft De Vries (2005). Als voorbeeld van een voorwaartse conjunctiereductie draagt hij aan: 'Joop sloot de deur en _ verliet het gebouw.' *Of dat* als complex voegwoord wordt door Hoekstra en Zwart (1994) afgewezen vanwege de mogelijkheid *of* en *dat* te splitsen, zoals zij met de zinnen (1) en (2) laten zien:¹

- (1) Ik vraag me af of-dat Piet blijft eten en of-dat Jan blijft slapen. →
 (2) Ik vraag me af of-[-dat Piet blijft eten en –dat Jan blijft slapen].

Hoekstra en Zwart (1994) beweren dat (2) een welgevormde zin is. Om deze reden zou *of dat* bestaan uit twee voegwoorden. Over het welgevormdheidsoordeel valt echter te twisten. Voor dit essay zijn een vijftal sprekers van een Veluws dialect, waarin *of dat* de norm is, gevraagd zin (1) en (2) te beoordelen. De informanten, mannen en vrouwen variërend van twintig tot zestig jaar, geven unaniem aan zin (2) niet welgevormd te vinden. Als het criterium van Hoekstra en Zwart (1994) voor complexe voegwoorden aangehouden wordt, zou *of dat* dus wél een complex voegwoord kunnen zijn.

De informanten kregen ook een zin voorgelegd waarin *omdat* gesplitst is door voorwaartse conjunctiereductie. Deze zin is niet afkomstig uit Hoekstra en Zwart (1994), maar is toegevoegd om het verwachte oordeel te controleren. Zin (4), waarin *omdat* gesplitst is door voorwaartse conjunctiereductie, zou onwelgevormd moeten zijn, aangezien *omdat* beslist een complex voegwoord is en dus geen voorwaartse conjunctiereductie kan ondergaan. De informanten beoordeelden zin (4) inderdaad als onwelgevormd.

- (3) Ik ga met de fiets om-dat het droog is en om-dat de bus te duur is. →
 (4) *Ik ga met de fiets om-[-dat het droog is en –dat de bus te duur is].

Er is ook aan de informanten gevraagd welke zin minder welgevormd was, aangezien welgevormdheid bij voorkeur in vergelijking met de welgevormdheid van een andere zin gezien moet worden. Ze gaven daarop aan zin (4) nog minder welgevormd te vinden dan (2). Deze nuance is interessant, aangezien zo'n graad niet bestaat voor de morfologische structuur van de voegwoorden: *of dat* is óf een morfologische eenheid, óf niet. Voordat er een eventuele verklaring gegeven kan worden voor deze nuance, moet er eerst gekeken worden naar de volgende zinnen, afkomstig uit Hoekstra en Zwart (1994):

¹ Hoekstra en Zwart (1994) dragen nog een andere set van zinnen aan voor hun aanname dat *of* en *dat* twee afzonderlijke voegwoorden zijn. In dit essay zijn dat de zinnen (5) en (6). Later zal blijken waarom deze set zinnen niet geschikt zijn als bewijs.

(5) Ik weet waarom of-dat je komt en of-dat je zo vroeg weer weggaat. →

(6) *Ik weet waarom of-[-dat je komt en –dat je zo vroeg weer weggaat].

Zin (6), het resultaat van een voorwaartse conjunctiereductie, is een onwelgevormde zin. Geheel onverwachts werd de zin door informanten als welgevormd beschouwd, wat erop lijkt te wijzen dat *of dat* geen complex voegwoord is, maar dat er sprake is van twee afzonderlijke voegwoorden. Echter, wanneer de informanten werd gevraagd naar de betekenis van de zin, gaven zij aan dat (6) niet hetzelfde betekent als (5). Eén informant gaf aan dat hij (6) interpreteerde als: 'ik weet waarom of dat je komt en ik weet dat je vroeg weer weggaat'.²

Ik wil voorstellen dat er mogelijk iets vergelijkbaars aan de hand is bij zin (2) en (4). De informanten vinden het splitsen van de voegwoorden onwelgevormd, maar wanneer hen gevraagd wordt of de zin welgevormd is, zullen zij niet enkel kijken naar de betekenis die ontstaat door splitsing van voegwoorden. Ze zullen ook proberen andere interpretaties aan de zin toe te kennen, zoals te zien was bij (6). De informanten interpreteerden de zin wellicht zó, dat het onderschikkende voegwoord nog maar bij één deel van de nevenschikking hoorde. Deze interpretatie is hieronder weergegeven voor de eerder genoemde voorbeeldzinnen:

(7) *Ik vraag me af [of dat Piet blijft eten en dat Jan blijft slapen].

(8) *Ik ga met de fiets [omdat het droog is en dat de bus te duur is].

(9) Ik weet [waarom of dat je komt en dat je zo vroeg weer weggaat].

Merk op dat de eventuele onwelgevormdheid steeds wordt veroorzaakt door het tweede deel van de nevenschikking. Als dit tweede deel uit de bovenstaande zinnen wordt geëxtraheerd, dan ontstaan de volgende zinnen:

(10)*Ik vraag me af dat Jan blijft slapen.

(11) *Ik ga met de fiets dat de bus te duur is.

(12) Ik weet dat je zo vroeg weer weggaat.

De laatste zin uit dit cluster is als enige welgevormd. Zin (6) werd van de zinnen die voorwaartse conjunctiereductie waren ondergaan dan ook als enige welgevormd beschouwd. (10) en (11) zijn beide onwelgevormd, maar (10) wordt wel als meer welgevormd ervaren dan (11). Wellicht is het nuanceverschil in welgevormdheid tussen (2) en (4) afkomstig van het zinsdeel dat geëxtraheerd is in (10) en (11): aangezien (10) welgevormder is dan (11), is (2) ook welgevormder dan (4).

² De informanten kregen de zinnen voorgelegd zonder de leestekens, om verwarring te voorkomen en de leesbaarheid te vergroten. Omdat het weglaten gevolgen voor de interpretatie zou kunnen hebben, werd ook gevraagd naar de betekenis van de zin.

Uiteraard is dit speculatie en missen harde bewijzen voor dit vermoeden, maar het doel was enkel duidelijk te maken dat de welgevormdheidsnuance tussen (2) en (4) niet noodzakelijk te wijten is aan het splitsen van *of* en *dat*. Het is dus nog steeds mogelijk dat het splitsen van *of* en *dat* in (2) net zo onwelgevormd is als het splitsen van *om* en *dat* in zin (4). De analyse van *of dat* als complex voegwoord hoeft dan ook niet afgewezen te worden.

3. ASYMMETRIE TUSSEN TOPICALISATIE EN VRAAGWOORDVERPLAATSING

In hun betoog voor een rijkere C-structuur halen Hoekstra en Zwart (1994) een geval aan van asymmetrie tussen topicalisatie en vraagwoordverplaatsing, die alleen optreedt bij het gebruik van *of dat*.³

- (13) a. Wie denk je of dat de meisjes gezien hebben?
 b.*Jan denk ik of dat de meisjes gezien hebben.

Hoekstra en Zwart (1994) betogen dat deze asymmetrie tussen (13a) en (13b) het gevolg is van een verschil in categoriale status van de zin. *Denken* selecteert minstens een TopP, zoals het geval is bij (13b), maar in (13a) wordt er ook een WhP geselecteerd. Dit geldt zowel voor de hoofd- als bijzin. Zie figuur 1 voor een boomstructuur ter verduidelijking van de analyse in Hoekstra en Zwart (1994). De onwelgevormdheid van (13b) wordt afgeleid uit het feit dat *of* aanwezig is, terwijl er geen WhP aanwezig is. Daarentegen is er in (13a) wel een WhP aanwezig, zodat er een plek is voor *of* in het hoofd van die projectie.

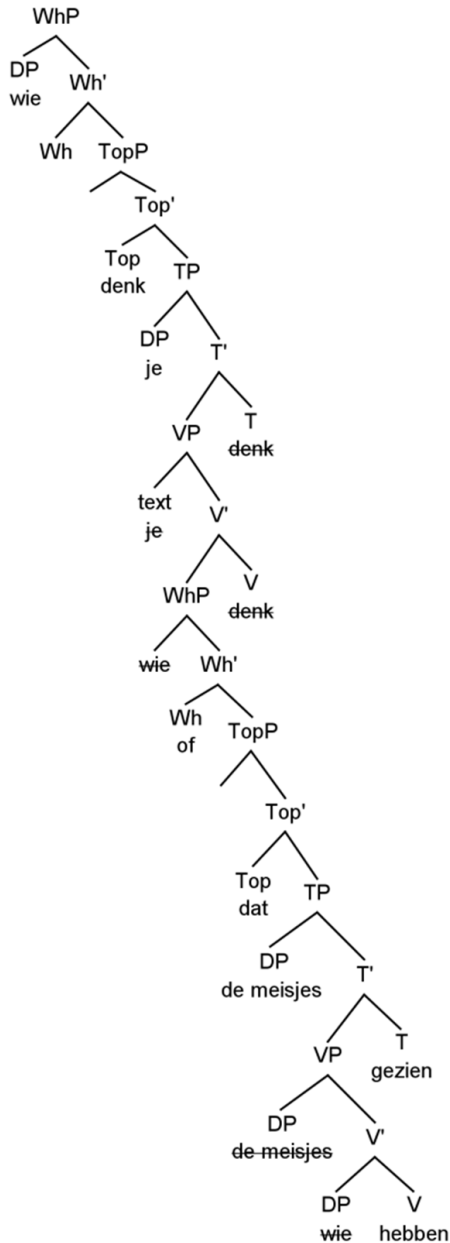
Zoals Sturm (1996) opmerkt, botst de rijkere structuur van Hoekstra en Zwart (1994) met het idee van Chomsky (1977) dat Wh-verplaatsing en topicalisatie gevallen zijn van hetzelfde syntactische proces. Hoewel het voorstel in Hoekstra en Zwart (1994) an sich kloppend lijkt, verdient het de voorkeur om, indien mogelijk, de asymmetrie tussen Wh-verplaatsing en topicalisatie te verklaren aan het hand van een simpele CP. Ik zal dan ook een voorstel doen om de asymmetrie tussen (13a) en (13b) te verklaren met een CP.

Zoals in figuur 2 te zien is, verplaatst *wie* via de Spec,CP van de bijzin naar de Spec,CP van de hoofdzin. In deze tussenpositie komt *wie* in een Spec-head relatie te staan met het voegwoord *of dat*. Ik wil voorstellen dat *wie* hier zijn [+WH] features kan checken met de [+WH] features van *of*. *Of* wordt dus gelegitimeerd door Agreement met *wie*.

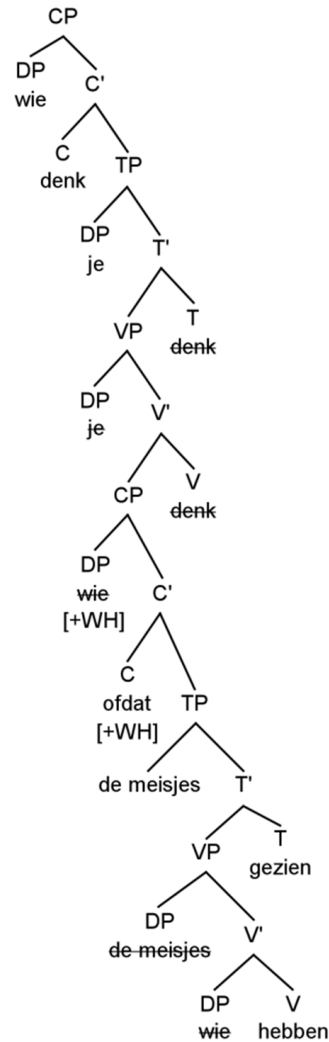
Jan uit (13b) draagt niet die [+WH] features, waardoor er geen Agreement tot stand kan komen. Zin (13b) is onwelgevormd, aangezien *Jan* [-WH] features draagt en *of* [+WH] features.

3 Vergelijk de variant zonder *of dat*, waarin beide zinnen welgevormd zijn:

- (13)' a. Wie denk je dat de meisjes gezien hebben?
 b. Jan denk ik dat de meisjes gezien hebben.

Figuur 1. Boomstructuur van (13a) volgens analyse van Hoekstra en Zwart (1994).

Figuur 2. Boomstructuur van (13a) volgens eigen analyse.

Hoewel Hoekstra en Zwart (1994) beweren dat de asymmetrie die wordt blootgelegd in (13) een argument is voor een rijkere structuur, kan de asymmetrie ook verklaard worden met een simpele CP. Ook hier blijkt dat WhP en TopP niet vereist zijn voor het verschijnen *of dat*.

4. HOE VOEGWOORDEN VERSCHILLEN

Tot nu toe is geprobeerd aannemelijk te maken dat *of dat* geanalyseerd kan worden als een complex voegwoord en dat een rijkere CP dus onnodig is. In deze laatste sectie zal aandacht worden besteed aan enige complicerende data wat betreft de weglaatbaarheid van *dat*.

Vooralsnog is er enkel gekeken naar wanneer een dubbel voegwoord wél mag voorkomen. Uit de volgende zin blijkt dat *dat* aan het gangbare *of* toegevoegd mag worden, maar dat het niet verplicht is:

- (14) a. Ik vraag me af of *of*-dat Piet blijft eten en *of*-dat Jan blijft slapen.
b. Ik vraag me af of Piet blijft eten of Jan blijft slapen.

Ook bij een andere voegwoordcombinatie, *nu dat*, kan *dat* vrijelijk weggelaten worden. Volgens het criterium van Hoekstra en Zwart (1994) kan *nu dat* geclassificeerd worden als complex voegwoord. Net als *of dat* kan *nu dat* namelijk niet gesplitst worden door een voorwaartse conjunctiereductie, zoals de zinnen (15) en (16) laten zien. Dat *dat* vrijelijk weggelaten kan worden is te zien in (17).

- (15) We beginnen *nu*-dat iedereen er is en *nu*-dat iedereen een stoel heeft gevonden
(16) *We beginnen *nu*-[*dat* iedereen er is en *-dat* iedereen een stoel heeft gevonden
(17) a. We kunnen beginnen *nu*-dat iedereen er is.
b. We kunnen beginnen *nu* iedereen er is.

Op basis van *of dat* en *nu dat* wil ik voorstellen dat *dat* een betekenisloos element is in de morfologische eenheid en dus weggelaten kan worden. De verklaring lijkt te wankelen wanneer gekeken wordt naar *omdat*. Bij het complexe voegwoord *omdat* kan *dat* niet weggelaten worden, terwijl dit bij *nu dat* wel kan.

- (18) a. We kunnen beginnen *omdat* iedereen er is.
b.* We kunnen beginnen *om* iedereen er is.

In de samenstelling *omdat* is *dat* echter geen betekenisloos element. Wanneer *dat* weggelaten wordt, ontstaat er een betekenisprobleem. *Om* is namelijk een voegwoord met een andere betekenis dan *omdat*. Met het voegwoord *om* kan een doel aangegeven worden (vb.: 'we doen dit om je te helpen'), terwijl *omdat* wordt gebruikt als voegwoord van causaliteit.

Wat in eerste instantie een probleem leek voor het voorstel dat *dat* een betekenisloos element in de morfologische eenheid van een complex voegwoord is, bleek juist een extra argument. Het niet kunnen weggelaten van *dat* in het complexe voegwoord *omdat* is toe te schrijven aan het feit dat *dat* daar niet betekenisloos is: het duidt het verschil aan tussen de verschillende voegwoorden *om* en *omdat*.

De argumenten zijn in het voordeel van de analyse van *of dat* als complex voegwoord. Toch zijn er verschijnselen bij andere voegwoordcombinaties die niet te duiden zijn. Niet met de analyse van het complexe voegwoord, maar ook niet met de analyse van het dubbele voegwoord. Zie de volgende zinnen:

- (19) a. We kunnen beginnen als iedereen er is.
 b.* We kunnen beginnen als dat iedereen er is.
 c. We kunnen beginnen nu iedereen er is.
 d. We kunnen beginnen nu dat iedereen er is.

Opvallend is dat aan (19c) *dat* toegevoegd kan worden, terwijl dit bij (19a) niet kan. Bovendien is in zin (19c) te zien dat *dat* in *nu dat* niet verplicht is. De asymmetrie tussen **als dat* en *nu dat* is niet te verklaren als *als dat* een complex voegwoord zou zijn, maar ook niet als het twee voegwoorden zijn met ieder een eigen hoofd.

5. CONCLUSIE

In dit essay heb ik argumenten aangehaald voor de analyse van *of dat* als een complex voegwoord. Als het een complex voegwoord is, kan het als één geheel ondergebracht worden bij het hoofd C. Op deze manier is een rijkere structuur voor C onnodig. Verder heb ik aandacht besteed aan een verschijnsel waarbij een asymmetrie optreedt bij topicalisatie en vraagwoordverplaatsing bij aanwezigheid van *of dat*. Ik heb hier een voorstel gedaan voor een verklaring van deze asymmetrie, zonder daarbij uit te gaan van een rijkere structuur.

Het bestaan van een WhP en TopP gaat buiten de grenzen van dit essay. Wel heb ik aan nemelijk gemaakt dat deze twee projecties niet noodzakelijk zijn om het *of dat*-verschijnsel in het Nederlands te verklaren.

Voor de voegwoordcombinatie *of dat* verdient de analyse als complex voegwoord de voorkeur. Toch zien we ook nog data van andere voegwoordcombinaties die we niet kunnen duiden, niet als we de analyse van het dubbele voegwoord volgen, maar ook niet als we die van het complexe voegwoord aanhangen. Meer onderzoek is nodig om het voorkomen van meerdere voegwoorden te verklaren. ■

Ontvangen in april 2017; geaccepteerd in augustus 2017.

BIBLIOGRAFIE

- Chomsky, N. (1977). On Wh-movement. In P. Culicover e.a. (red), *Formal Syntax*. New York: Academic Press.
- Hoekstra, E., & Zwart, J.-W. (1994). Functionele projecties voor topics en vraagwoorden in het Nederlands. *Spektator*, 23, 191-212.
- Sturm, A. (1996). Over functionele projecties. *Nederlandse Taalkunde*, 1(3), 191-206.
- Vries, M. d. (2005). Ellipsis in nevenschikking: voorwaarts deleren maar achterwaarts delen. *TABU*, 34, 13-46.